

Бәзілжан
Асылжанұлы

УАҚЫТ ТЫНЫСЫ

Бәзілжан Асылжанұлы

УАҚЫТ ТЫНЫСЫ

*(Әбу Сәрсенбайұлы шығармашылығы:
поэтика, эволюция, тіл ерекшеліктері)*

Сөздік-Словарь
Алматы
2005

ББК 84 (5 қаз)

А 89

Бұл туынды Қазақстан Республикасы мәдениет, ақпарат және спорт министрлігінің бағдарламасы бойынша басылып шықты.

Асылжанұлы Б.

А 89 Уақыт тынысы. Әбу Сәрсенбайұлы шығармашылығы: поэтика, эволюция, тіл ерекшеліктері. Алматы: “Сөздік-Словарь”, 2005. — 216 бет.

ISBN 9965-409-89-7

Әдеби эссе қалың көпшілікке, әдеби қауымға, студенттерге, аспиранттар мен магистранттарға, жоғары оқу орындарында оқытылатын тарих-филология, әлеуметтану мамандықтарына, орта, орта арнаулы мектеп ұстаздары мен жоғары мектеп оқытушыларына арналады.

А $\frac{4702250201}{00(05)-05}$

ББК 84 (5 қаз)

ISBN 9965-409-89-7

© Асылжанұлы Б., 2005
© “Сөздік-Словарь”, 2005

УАҚЫТ ТЫНЫСЫ

Заманымыздың ұлы суреткерінің бірі — Әбу Сәрсенбайұлы туралы айту — Кеңестік дәуірдің өткен жолы, кереғар қайшылығы мол әдебиет тарихын жырлау. Осындай бодандық сыры мен қыры 2003 жылы басылым көрген “Тоқсан толғау” атты естелік — эсселерде біршама көкейге қонымды түрде жеткізіліпті. Ақын жөнінде тарихшы мен тіл маманы да, әдебиет зерттеушісі де, жұмысшы да, оқытушы мен ғалым да, қысқасы, ғылымның әр саласының мамандары шынайы пікір мен лебіз, өрелі ой білдіреді. Заман, уақыт тынысы ақыл мен ардың үлгісі, жағдай мен мезгілдің шынайы суреткері бола білген Әбу Сәрсенбайұлының қаламгерлік келбетін айнытпай көз алдыға әкеледі де! Қазақстанның халық жазушысы, көрнекті ақынға Елбасының құттықтау Хатымен ашылған естелік кітап ғұмыр бойы адалдықты ардақтап өткен азаматтың ажар - келбетін ұзын аққан Әмудария аясында толғауы Бабағұмырдың болмыс-бітім баянын байыптайды, оқырманына ой салар өрнекті пікірімен өмірді сүйер қауымды қайта жаңғыртып, қуантып тастады. Өткенді қайталай отырып, қайталау — оқу анасы дейтін ұғымды қайталауды өмір кредосы деу дәл осы жерде орынды да болар!

Әбу Сәрсенбайұлы туралы ой толғау ақын жүрегіндей салиқалы кеңдікті, нардай қуатты күштілікті адамгершілік мұратымен ту ғып жоғары көтереді, жыр ғып мадақтайды. Қазіргі өмір талабы мен уақыт тынысынан туған нарық заманы әдебиет пен мәдениетте де бар мұраны сақтау, үлгі-өрнекті дәріптеу дәстүрін алға қояды. Барымызды қазіргі жас буын, келер ұрпақтың білгені де жөн. “Өмір жолы — тар соқпақ, бір иген жақ. Иілтіп, екі басын ұстаған хақ” демей ме, өлең-сөздің пайғамбары ұлы Абай.

XX ғасыр — адамзат тарихына елеулі өзгерістер әкелген ғасыр. “Адамзатқа не керек: сүймек, сезбек, кейімек. Харекет қылмақ, жүгірмек, Ақылмен ойлап сөйлемек”. Өз халқына

адал қызмет етемін деген жанға бағдарламалық бағыт берген хакім Абай енді бірде: “Әркімді заман сүйремек, Заманды қай жан билемек? Заманға жаман күйлемек, Замана оны илемек” (Абай, 1976, 185)— күллі адамзатқа үлкен ой тастайды. Алғашқы шумақ ойы осындай мезгіл жағдайына тап болсаңызға жауап та берсе, өзгеріссіз, дамусыз дүние тұл, заман ырқы сені өзіне бағындыра алады, міне, соған даярсың ба?

Кеңестік дәуірде Абайша ойлап, Абай көрсеткен бағытты ескермегенімізді, көркемөнер пәрмені уақытша саясаттың ғана қолдаушысы болғанымызды тәуелсіздікке қол жеткізгенде ғана ұғынғандаймыз. Бұдан көркемөнер қайраткерлері Абайды білмеді десек, қателескен болар едік. Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынұлы, Мағжан Жұмабаев, Міржақып Дулатов, Жүсіпбек Аймауытовтардан соң, Сәкен Сейфуллин, Ілияс Жансүгіров, Бейімбет Майлин... нелер көркем сөйлей де, жаза да білетін ақиық ұлтжанды азаматтарымыз келмеске кетті, шығармаларын оқуға тыйым салды, қудалауға ұшыратты. Зиялы қауым, көзі ашық азаматтар пікірі тұншықтырылды. Осы мезгіл сырын Әбу Сәрсенбаевтай азаматтарымыз: “Кешеге дейін өзімізді өзіміз қорлап, біздің өткеніміз болған жоқ, тарихымыз тек қана Кеңес үкіметінен басталады, патша үкіметі Ата-мекенімізді отарлап, бізді құрып кетуден сақтады деп келдік. Қазақ хандарының бәрі жауыз, қанішерлер, қазақ жырауларының бәрі кертартпалар, ал орыс патшаларының бәрі шетінен дана, шетінен халық қамқоршысы деп сандырақтадық. Бізді солай сандырақатты” (“Ғасыр мен ғасыр беттесе”, Алматы, 1995, 6-бет). Бұлтартқысыз әділ баға. Мұнан шошуға болмайды. Шошынудымыз — кешегі бодандық синдромы. Бұл жерде уақыт санадан тыс өмір сүретінін ескерген жөн ғой дейміз. Тоқсанды ауқымдап ғұмыр кешкен жүрек жыршысы Әбу Сәрсенбайұлы өнердегі пайғамбарымыз хакім Абайдың “Қайрат пен ақыл жол табар, Қашқанға да қуғанға... Әділет, шапқат кімде бар, Сол жарасар туғанға..” (1976, 137) деген салиқалы да сарабал пікірінен өзіне ғұмырлық ой түйгені және оны ұзақ ғұмырында жағдай мен мезгіл талабына орай там-тұмдап жеткізіп отырғаны оқырманын иландырып келеді. Сондықтан да соңғы жинағының бір бөлімі “Алданған ұрпақ азабы” жиырмасыншы ғасыр перзентінің жан дауысымен беріледі, соншама қыруар және жан-жақты болып халқына сіңіп кету деген осы (ақын С. Оспанов, 1995) болар. Ақыл мен ардың жемісі дегеніміз де, сірө, нақ осының дәл өзі ғой!

Қазақстанның халық жазушысы, тәуелсіз мемлекетіміздің жоғары ордені “Парасаттың” иегері, “Алыптар тобының белді ізбасары, ақиық ақын, көрнекті қаламгер (Н.Ә.Назарбаев) “Құрметті Әбеке! Сіздің қаламыңыздан туған сүбелі туындылар қалың оқырмандарыңыздың игілігіне айналып, халқымыздың рухани қазынасын байытып келеді. Үлкен-кішімізге, көрі-жасьмызға түгел аяулы “Ақша бұлтыңыз” қазақ лирикасы алтын қорының төрінен орын алды” (Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың Құттықтау хаты, Тоқсан толғау, 1995).

Елбасының Әбу Сәрсенбайұлының тоқсан жасқа толуына арналған мерейтойына жазған Хаты өнер адамына шынайы баға берумен әсерлі де құнды, әрі шынайылық сезімін ұялатады. Кез келген азамат көкірек-көзі ояу болса, өткеніне үңіле қарап, ұрпақ тағдырына көз жүгіртеді, келешегіне барлай қарайды. Көркем сөз шеберінің “Ғасыр мен ғасыр беттесе” (Алматы, 1995) атты жыр жинағы Қазақстанның халық жазушысы, академик, филология ғылымдарының докторы, профессор Зейнолла Қабдолов сөзімен айтқанда “Өзінің ғасырға жуық өмір жолына “жаңаша ойлау” тұрғысынан терең толғана қарап, шығармашылық есеп береді. Сонда оның өнерге көшкен ұзақ өмір жолы өзі ғұмыр кешкен дәуірдің айнасына айналады. Әбу шығармашылығының таным тарапындағы мәні мен мазмұны осы арада жатыр” — деп пәлсафалық ой түйеді. Бұдан әрі академик З. Қабдолов қызыл империя тұсында партияны, Сталинді жеріне жеткізе марапаттамаған өнер адамы болған емес. Міне, Әбуғали (Әбу) Сәрсенбаев та сол бағытта болмады деу артық болар. Сондықтан оның поэзиясы мен прозасының танымдық мәні болғанымен, қазіргі жаңа заманға лайық тәрбие саласындағы маңызы осал деп, оны қираған қызыл империяның күліне көміп тастауға бола ма? — деп, академик З. Қабдолов проблемалық сауал қоюы да тегін емес.

Жетпіс жылдан астам (бір ғасырға жуық) Кеңес үкіметі орнатқан билік қаншама көркемөнер шеберлері аяғына тұсау, қолына бұғау салып күн кешті. Іштен тынған күрсініс лапылдап жанып, айтылар ой тар қапаста тұншықты, жанған от өз ошағында сөндірілді. Міне, осындай “тар жол, тайғақ кешу заманы” қаншама аяулы азаматтарды адастырды да... Солардың ортасында өз үніне өзі тұншықпай, тұншықса да “өз дәуірінің айнасы” бола білген замана жыршысы Әбуғали (Әбу) Сәрсенбайұлы еді. “Бұл айнаның бетінде Әбу дәуірінің күнгейі мен көлеңкесі, дұрыстығы мен кемістігі қатар көрініс

тапқан. Көркемдік жағына келгенде, кереғар қайшылықтар, идеялық жағынан алғанда, аласапыран адасулар... бәрі-бәрі осы айнаға шұбыртқан сәулесін де, мұнартқан көлеңкесін де тұтас түсірген”. Десе дегендей, академик ағамыз З. Қабдоловпен келіспеу еш мүмкін емес. Және де академик З. Қабдолов “Ғасыр мен ғасыр беттесе” (1995) жинағының мініне де әділ бағасын береді. “Шынында да Әбу Сәрсенбаевтың аса көрнекті ақындығы орасан биік азаматтығында жатыр” — деп, салиқалы тұжырым жасайды. Бұл оның көзі тірісінде жарық көрген бес томдық таңдамалы шығармалары мен жоғарыда аталған жыр жинағын азаматтық ақындығымен астастырады да. Осы орайда

Ескерткіш орнаттым мен қолдан келмес,
Ел ізі оған салған суый білмес” —

деген аталы сөзі алдыңыздан шығады. Сүйген жарға, еліне, ер-азаматына арналған “ел меншігіне көшірген” Әбу аға “бастапқы болмысында баршаға баладан бетер иланбақ үшін жаратылғандай” (Халық жазушысы Хамит Ерғалиев) десе, Д. Әбілев “Намыс ұлы”, “Ұлым туралы ой” поэмалары сәтті дүниелері дей келе, “Ақша бұлт” — Отан соғысы тақырыбына жазылған жырлардың ақ періштесі ғой!” деп бағалағаны қандай ұтқыр, әдемі айтылған дерсің!

“Тоқсан толғау” атты естелік-эссе, бүгінгі күн талабына жауап бере алатын Әбу шығармаларының қадау-қадау үлгілерін қазіргі ұрпақ үшін ортаға салады, сондықтан да оның туындыларына берілген баға алдағы айтар сөзіміздің де өзегі болмақ деп. ерекше мән береміз. “Өмірде біреуді ренжітпеген, нашарларға қолын созған, еңбекқор бір таза жанды адам еді” (Ғ. Ахмедов). “Ақша бұлттай ақпейіл. Не жазса да табиғатынан лирик, мейлінше лирик ақын” (Ә. Нұрпейісов). Әбу ағамыздың осы бір кішіпейіл, сыпайы мінезі оның қаламынан туған шығармаларына тән екендігіне назар аударады жазушы ағамыз. Әбу туралы айту — қазыналы қарттың байлығына тәнті етеді, мұны генерал-майор Жақия Серғазиев ақын поэзиясындағы ұлылық пен көрегендіктің сырын “Қош боп тұр, жарым”, “Аңсап келем алыстан” өлеңдерінен тапқандай болады. Әбекең кім еді? Ол — жікшілдікке жаны қас, тоғышарларға қырғидай тиетін, міне, Ж. Серғазиев естелігі соның айғағы. Әбу шығармаларына зиялы қауым, оқыған білікті ғалым, академик С. Қирабаев “Өмірдің өзіндей

қарапайым” атты эссесінде ұтымды талдау жасап, “Ант”, “Тарту”, “Ақмаралдың жүрегі”, “Ақша бұлт” туындыларына айрықша назар аударуып, кезінде жылы-жылы лебіздерін білдіріп отырған: “Бұл ақын шығармашылығына менің ықыласымнан ғана туған ойлар емес, жалпы Әбу еңбектерінің қазақ әдебиетінің даму кезеңдерімен біте қайнасып жатқанын, әдеби қозғалысқа оның белсенді қатысып, оған елеулі үлес қосқанынан деп білген орынды”, — десе, енді бірде “Атыраудың ақиығы” метафорасын дәл тауып, келелі ой түйеді жазушы Кәмен Оразалин. Естелік айтушылар ақын шығармашылығының ерекшеліктері мен оның әдебиет тарихынан алатын орнына да пікірлерін білдіреді, ал мұның өзі ақын туралы айтар ойымызға демеу, дәлел ретінде жүгімізді де жеңілдете түсіп отыр. Мұның өзі Ә. Сәрсенбаевтың шығармашылығын жете тану үшін де зор қолғабыс. “Қайырымды аға, қарымды қаламгер” бағасына лайық” дейді мемлекеттік сыйлық лауреаты, майталман майдангер ақын Мұзафар Әлімбаев сынды көркем сөз шебері. Қазақ жақсының жақсылығын айт көңілі тасысын деген емес пе, айтушылардың көпшілігі Ә. Сәрсенбаевтың әдеби құбылыс пен жас буын өкілдеріне әкелік қамқорлығын тебірене жырлайды, “ХХ ғасырдың қазақ әдебиеті алтын діңгектерінің бірі еді” — дейді де ұстаздық еткен еңбегін классик жазушы Сайын Мұратбеков, “ұзақ өмірінде Әбекең жастарға қамқорлық жасауынан бір сәт айныған емес” — деп, өз ағаның Жүмекен Нәжімедінов пен Қанипа Бұғыбаеваға, өзіне жасаған қамқорлығына ризалық сезімін, әкелік қамқор демеуін емірене еске алады, сүйсіне үлгі тұтады.

Сондай-ақ “еркек пен еркек болып өзара сүйісу салтын (Әбекеңнің адам сүйгіштігінен үйренген біздер (З. Қабдолов пен Нұршайықов) екеуіміз және Әбекеңнен үлгі алған біраз адамдар ғана сақтап қалған сияқтымыз” (Ә. Нұршайықов). Иә, сүйісу, сүйісе білу де өнер. Шығыс халықтарының амандасу салтында бар өнеге бұл! Кішіпейілділік пен қарапайымдылық үлгісі бола білген жанның осы қасиетін, қазіргі жастарға үлгі ретінде белгілі жазушы Әбіш Кекілбаев өз естелігінде атап, былай дейді: “Ғажайып бір жарастықтан жаратылған сирек жан еді. Не үлкенге, не кішіге қабағын түймей, тілін тигізбей, өмірден обал мен сауаптың ала жібін аттамай, адал өтуге тек сол кісінің ғана дәті шыдаған шығар. Прозасынан да, поэзиясынан да, мінезі мен жүріс-тұрысынан

да биік адамгершіліктің, абзалдық пен пәктіктің лебі есіп тұратын” (Тоқсан толғау, 108—109-беттерде).

Әбу шығармашылығын жете тануда профессор Хасен Әдібаевтың “Жақсыда жаттық жоқ” деп, “Әбу Сәрсенбаев менің жас санамда ақ тілектен жаралған ақ көйлек, ақ ниетті — тұла бойы тұнып тұрған Адалдықтың ақ бейнесі болып қалды”— биік парасаттылық пен адамгершіліктің айқын үлгісі. Бірде “Ақ жібектей Әбекең-ай” деуі арқылы Мұхтар Әуезов, Сәбит Мұқанов, Ғ. Мүсірепов, Ғ. Мұстафин, Ж. Сыздықов, Ә. Тәжібаев, М. Хакімжанова, Қ. Аманжолов, Т. Ахтанов, С. Мәуленов, Қ. Мұқаметжановтармен бірге қазақ әдебиетінің ең ауыр жүгін көтерісті, әдебиетке төнген қауіп-қатер кездерінде де осы топтың ішінде болды”, — деп түйеді жазушы Есенжол Домбаев. Тіпті Дулат Исабеков үшін “Әулие ақсақал” боп, “Дарқан дарын” (Қ. Юсупов), “Поэзия ардагері” (Қ. Бекхожин) екендігіне еріксіз бас игендей болады. Шынында да, қазақ әдебиетіне маринист жазушы ретінде танымал, әрі теңіз жырын да поэзиямызға алғаш әкелушілердің бірі, теңіз — ақын жырының темірқазығы. Ақын Сырбай Мәуленов осылай ой түйсе, ақын, әрі сыншы-ғалым, әдебиет зерттеушісі Сағынғали Сейітов “Әбекеңнің кісілігін, кішіпейілділігін, адамға деген мейірбандығын айрықша атап өткен жөн”, — деп, Әбудің лириктігіне, жүрек жырышысы екендігіне нақты деректер, уытты да шымыр ойларын ұсынады, сондай-ақ осы еңбек авторының зерттеуі жеке кітап боп басылым көруіне және еңбектің соған татитынын айтып пікір де білдірген-ді. Санамызға бағынбайтын уақыт зымырап өтіп жатыр, ақын еңбектеріне деген пікір де жыл санап ілгері басып, өркендей өсіп, жаңа ойлар, соны пікірлері мен толыға түсуде. Бұған дәлел — “Тоқсан толғаудың” жұртшылық қолына тиюі де ойымызға ой қосып, туғанына жүз жыл толған Әз Аға тұлғасының келбеттене толысуына әкеліп отыр. Естелік-эссеге бұдан көп жыл бұрынғы пікір білдірушілер еңбектерін де пайдаланған. Бұл — Әбу Сәрсенбаевқа берілген бағаның объективті, әрі әділ екендігін де білдіреді.

Қысқасы, уақыт тынысы ілгері басқан сайын өнер адамының халқына сіңірген еңбегіне деген әділдік пен адалдық шынайылыққа бой ұратыны белгілі. Міне, осындай шынайылық жазушы Хамза Есенжановтың ақынның “Ақша бұлттарына” білдірген пікірінен айқын көрінеді: “Әбудің лириктігі эпикалық түрдегі тәжірибесінен әлдеқайда басым жатыр. Нағыз шеберлік таңдаулы салада ғана айқын көрінеді.

Әбу — өскен әдебиетімізге тиімді үлес қосып келе жатқан күрделі еңбектер иесі. Оның көркем шығармаларына шолу жасау әдебиетіміздің өсу жолын тағы да көз алдыға келтіріп өту есебінде екені анық” — деген, келелі пікірімен Әбу Сәрсенбаевтың әдебиетімізге қосқан үлесін ерекше ескергендік деген жөн. Әбу — қажырлы қалам иесі. Бұған біздің зәредей еш күмәніміз жоқ. Әбу Сәрсенбаевтың туғанына жүз жыл толу мерейтойы қарсаңында “Раритет” баспасынан 2003 жылы ақынның қызы Сәрсенбаева Райхан Әбуқызының құрастыруымен басылым көрген “Тоқсан толғау” атты естелік-эссе мазмұны “Ақыл мен ардың құйындысы”, “Өмір жолы — өнер жолы” бөлімдерінен құралып, әдебиетіміз бен өнеріміздің белгілі-белгілі ақын-жазушылары мен оқырмандары өз ойларын ақын жөнінде ортаға салады, нәзік сырға толы ақынның биіктерден алған өрі, жырдай жылы мінезі, ақыл мен арға толы өнері, кішіпейіл де қарапайым өмірі де, еңбектегі ақылгөй тәлімгерлігі де жастар қамқоршысының ірі Тұлғасы оқырмандарын баурап алады. “Тоқсан толғау” атты еңбек ұзын аққан Әбудария айдынына бастап, ақын еңбегінің өміршеңдігі мен шығармашылық күдіреттің бар шынын ақтарған, әрі Әбу Сәрсенбаев еңбектері имандылық құлыққа тәрбиелеу, ғибрат алуға шақырады. Риясыз еңбек иесінің дүниелері рухани асыл қазына, әрі халықтық мән мен сипатқа ие. Осы тұрғыда белгілі ақын Темірхан Медетбеков ақын рухы алдында бас иеді де: “Асылы, ақынның ақындығы көруінде емес, көрсетуінде ғой. Сонда ғана творчество баянды болмақ. Сонда ғана ол халықтың рухани қажеттілігін өтемек” (261).

Айтылмыш еңбектің құндылығы — оқырмандарын Әбу Сәрсенбаев туындыларын іздеп жүріп, қолға алуына жол салып тұрған дүние, әрі оның шығармашылығы бойынша іргелі зерттеуге шақырып тұр. Естеліктегі “Біздің сүйікті жазушымыз” (Тұманбай Молдағалиев) былай толғайды: “Әбу Сәрсенбаев — әр қырлы жазушы. Оның творчествосы — үлкен монографияға тақырып бола алатындай творчество”. Иә, мұндай пікірді Әбу Сәрсенбаев шығармашылығы хақында кандидаттық диссертация қорғаған кезімізде де ғалым-зерттеуші, танымал ақын Сағынғали Сейітов ағамыз да айтқан болатын. Міне, содан бері Ә. Сәрсенбаев жөнінде үзбей зерттеу жүргізіп келеміз, дегенмен, оның туғанына жүз жыл толу мерейтойы қарсаңында ақынның шығармашылығы хақында арнайы зерттеудің де қажеттілігіне күн санап зәрулік те өсіп келеді.

“Жас алаш” газетінде белгілі ақын Қадыр Мырза Әлидің “Иірім” атты эссесі дүние ретінде басылым көріп, қазіргі қазақ әдебиеті мен өнердің кейбір қайраткерлері ғұмырынан өзі куә болған жәйттерді көпшілікке ұсынады. Естелігі кітап болып шықты да! Нарық заманында кешегі Одақтық кездегі ақын-жазушы, өнер адамдары хақында айту қызықты, әрі жауапты да! Мұнда жеке бастың мәселесі емес, қайта керісінше әдебиет пен мәдени дамуымыздың иірімдерін өзіндік ой-пікірінен өткізіп беруі — қазіргі әдеби процестің ілгері басуына да пайдасы бар елеулі құбылыс. Қадыр Мырза Әлидің осы газеттің 15 қаңтар 2004 жылғы алтыншы санындағы “Құдайдай адам керек қой, құдайсыз мына заманда” атты шығармасында Бауыржан Момышұлы, Нәсіреддин Серәлиев, Әбу Сәрсенбаев туралы жылы-жылы лебіз білдіреді. Әсіресе Әбу Сәрсенбаевтың Зейнолла Шүкіров, Жүмекен Нәжімедінов, Қанипа Бұғыбаева, Сайын Мұратбековтерге жасаған ұстаздық еңбектерін айта отырып, олардың шығармаларының жарық көруіне шынайы қамқорлығына ақындық ілтипатпен жүрекжарды сөздерін айтады. Әбу ағамыздың алпыс жылдық мерейтойына жазған өлеңін келтіреді:

Ақынға біздер күлдік пе,
Ақтарып салса ақ-шынын.
Өмірде сені білдік те,
Не екенін білдік жақсының.
Жыр үшін емес бұл тіпте,
Жүректер, Әбе мекенін.
Өлеңде сені білдік те,
Не екенін білдік әкенің.
Әдемі шақта, гүл шақта,
Келеміз біз тек оңалмай.
Өзіндей ақын болсақ та,
Өзіндей адам бола алмай.

Әбеке, орның бөлек қой, Бөлек қой орның әманда, Құдайдай адам керек қой, Құдайсыз мына заманда! Бұл өлең сол салтанатта оқылып, сол кездің өзінде жұртшылық тарапынан қолдау тауып, нысанаға дөп тиіп жатқан-тұғын. Оған көпшіліктің ұзақ қол соғып тұрып алуы дәлел болар еді. 1967 жылы осы өлеңді Фариза Оңғарсынова “Қазақстан пионері” газетінде жариялап, тек соңғы шумағын алып тастауы байқалған-ды. Ал ақын Қадыр Мырза Әли сол жылғы “Бұлбұл бағында” жинағында өлеңді өзгертпей толық жариялаған еді. Міне,

Әбу Сәрсенбаев жөнінде айту Одақ кезінде де осылайша там-тұмдап болса да, батыл айтуға бет бұра бастаған-ды. Мұндай мысалды көптеп келтіруге де болады.

Қай ақын, қай жазушы болмасын өз заманының азаматы ретінде халық бостандығын ойламай тұра алмайды, қоғамдағы өзгеріс жаңалықтарынан да бойын аулақ сала алмайды. “Он жасымда теңізге шыққан адаммын. Төңкеріс бастапқы кезде бақыт әкелді делінді... О, беймаза ғасырым! Біздің ғасырымыз өте қатыгез ғасыр! Төңкеріске зиялы ағаларымыз сенді. (Иә, сенбей шетелге кетіп қалғандар да болды ғой, мысалы, Мұстафа Шоқай). Төңкерістен не ұттық? Ештеңе бермеді десек, күнә болар! Бәрі баянды болмады. Жалпы біздің ғасырымыз үрейдің жылдары болды. Отызыншы жылдар біздің үш миллионнан астам халқымызды қырды. Қазақ қазақты билей алған жоқ. Үрейдің көкесі отыз жетінші жылы келді, бұл сұмдық еді, сұмдық болды ғой” — дейді ақын, әрі жазушы Әбуғали Сәрсенбаев көгілдір экранда сөйлеген сөзінде (1993 жылы, 16 қаңтарда). Сол бір зұлмат заман отында еңбек ете жүріп, елім десе етегі жасқа толатын Әбуғали мұрасы — бүгінгі ұрпақтың мәдени шежіресі іспеттес. Әдебиет пен мәдениетте балықшылар өмірі мен теңізшілер болмысының келбетін сомдап, қазақ әдебиетіндегі тұңғыш маринист жазушы ретінде әдебиет тарихына өзіндік үлес қосқан сөз шебері. Аға ұрпақтан қажырлылықпен өткен шындық болмысын бүркемелемей айтуды талап ету — сол бір дәрменсіздікке берілер жауап та болмақ. Бұл — бір. Екіншіден, көркемсөз айдынында Әбуғали Сәрсенбаевтай ақын-жазушылар сол бір қатыгез заман бейнесін жасағаны ақиқат және олардың ұнамды, ұнамсыз кейіпкер деп айдар тағып, бар болмысты бұрмалап көрсетуге мәжбүр болуы — тарихи шындық.

АҚЫН ЖӘНЕ ӨМІР

Әбуғали Сәрсенбайұлы ғұмыр бойы өмірді зерттеуі арқылы ондағы адамдар психологиясын білуге ұмтылған және осы жолда үзбей ізденумен, үйренумен болып, көркемөнер саласындағы бар жаңалықтарға сергектікпен қарайтын болған. Атыраудан Алматыға келгеннен кейін (және бұған дейін 1937 жылы “Еділ толқыны” поэмасынан бастап-ақ, ол оқырмандар назарына іліккен) қазақтың мемлекеттік әдебиет баспасында өнімді еңбек еткендігі қалың көпшілікке жақсы таныс-тұғын.

Ақын ретінде баспада істей жүріп, жас қаламгерлерді қатарға тартып, ағалық ақыл-кеңес беруден қол үзбеген, жалықпаған. Тіпті майдан төрінде жүріп те елінен хабар алып, белгілі жазушы, академик Сәбит Мұқановпен хат арқылы хабарласып тұрған.

Республикалық Орталық мұрағаттағы Сәбит Мұқановтың жеке қорынан табылған (1634 қор, бірінші жазба, 202-іс) үшінші томы “Хаттар, жеделхаттар, құттықтаулар. Қазақстан жазушыларының хаттары” атты құжаттарда Әбуғали Сәрсенбасевтың 1943 жылы 7 тамызда Сәбит Мұқановқа жазған хатын оқимыз:

“Құрметті Сәке! Сау-саламат шығарсыз. Қабарыңызды алыстан естіп жатырмыз. Мәжеңнің, балалардың дендері сау ма? Нендей жаңалықтарыңыз бар? Жазушылар маңында нендей өзгерістер, нендей табыстар, кімдер не жазды? Театр, киноларда қандай жаңа нәрселер енгізілді, баспаның күйі қандай, көркем әдебиеттен жаңа ешнәрсе шығарды ма, Ақан ба баяғы, әлде ме, жақында Дихан болыпты, немен барды, не жазыпты?

Хатым кіл сұрақ болып кетті, кешіріңіз. Біз де аманбыз. Газетіміз шығып жатыр. Газетішінің бәрі бір ғой, ондағылар кім неше төл өсірді, неше тонна көмір берді десе, біз қай жауынгер қанша неміс өлтірді деп жүгіріп жүргеніміз. Майданына үйреніп алдық. Жақында сегіз күн ұрыста болып қайттым. Материал көп, сіздің “Колхозды ауылдағы...” қарбыз басымыз ұрыс эпизодтарының “антологиясы” болып кетті. Бірақ жазып үлгірмей жатыр. Біріншіден, уақыт жоқ та, екіншіден, көшіп-қонып жүргенде тасып жүре алмайсың. Сондықтан әзірге басқа сақтап қана жүрміз. Исқақ аман. Ол Ильсов Сабыр екеуі ешқайда шыға қоймайды. Мен көбіне түзде болам. Біздің жаққа да кісі жібермейсіз бе?

Қош. Майдандық сәлеммен қолыңызды қысып, хат күтем.

Әбу. 7.08.1943 жыл”.

Республикалық Орталық мұрағаттан іздестіріп, жазып алған — филология ғылымдарының кандидаты, доцент Асылжанұлы Бәзілжан бұл хатты тұңғыш рет көпшілікке ұсынып отыр.

Майдан төрінде жүріп, өз еліндегі жаңалықтарға зер салу, назар аударуға ұмтылуы — атақты да, ардақты да азаматын азаматтығы, халқын сүйген жанның сергектігі бар осы хатта.

“Тоқсан толғау” атты естелік-эссе де, Әбуғали Сәрсенбайұлының жанашырлығы мен ардай таза адалдығын жинақтағы “Әбекеңнің соңғы хаттары” да дәлелдей түскендей. Қоғам қайраткері Нұғман Манаевтың Салахиден Сарталиев жөнінде іздестіріп, соған жоқтаушы болуының өзі де неге тұрады! Әдебиет әлеміндегі жаңалықтарды соғыс кезінде де Сәбит Мұқановқа хат жазып білгісі келетін елгезектігі де соғыстан кейін толастамай, ел ішіндегі халқына еңбегі сіңген жандар хақында сергектігін танытады. Жасының тоқсанға келуіне қарамастан, Алматыда қандай жаңалықтар бар екенін Берік Қорқытовпен үзбей хат жазысып біліп тұрған. Қасындағылардың қамын жеп, мамандығы бойынша еңбектенуіне үнемі ағалық ақ көңілімен бар сырын ағыл-тегіл ортаға салатын еді дейді Берік: “Әбекең хатқа да өте ұқыпты адам. Кімнен қандай хат алса да, “жас келді, көздің көруі кеміді”, — деп жаба салмайды не кейінге қалдырмайды, сол бойда жауап қайтарады. Хаттары көлемді болады, сол сәтте ойында не барын, қандай күйде болғанын Алматыда, әдебиет әлемінде нендей жаңалықтар болып жатқанын баяндап жазады”, — дейді. Мұндай хаттардың көптеп Б. Қорқытов қолында жинақталуы, оның қажеттілерін ғана естелік кітапқа енгізуі өте орынды болған деуіміз жөн.

Әдебиеттің эпистолярлық түрі айтар ойды дұрыс жеткізудің үлгісі ретінде де ақынның бар болмысын тани түсуге шақырады. Осы тұрғыда “Тоқсан толғаудағы” белгілі ақын Мұзафар Әлімбаевтың “Қайырымды аға, қарымды қаламгер” естелігінен үзінді келтірсек:

“Баспасөз беттерінде елеулі дерлік есті сөзің төбе көрсетсе, үлкен басымен Әбекеңнің өзі телефон шалатын, қуана құтықтайтын, ұнатқан детальдарды, ұтымды сөз байламдарын байыппен тізіп, талдайтын. Менің өнериет (творчество) жолымды да, өмірбаян желісін де үлкендер ішінен жіті білетіндердің бірі осы Әбу аға еді. Соны дәлелдейтін, маған жазған бір хатын келтірейін: “Мұзафаржан! Есен-саусың ба?”

Қасым ағаң айтқандай, “қанды қасап” майданға мектеп табалдырығынан аттанып, жсалынды өлең дәптерлерімен оралғандар ішінде сені өзгеше тұтар едім.

Сен ақындығыңмен де, азаматтығыңмен де халық махаббатына бөлендің. Сен Естай ақынды қайта тірілттің. Сен қазақ солдатын Рейхстаг күмбезіне көтеріп, Жеңіс туын тіктірдің. Сен қазақ Қорчагинін халқыңа танытып, топшысы

талмас қанат бітірдің. Бұл дастаның мүгедек жанға дәрігерлердің даруынан да күшті рухани қуат берді. Ол заңғар биікке самғады.

Бір кезде Емельян Ярославский: “Егер Некрасов “Темір жолдан” өзге еш нәрсе жазбаса да, орыс пролетариаты оған ескерткіш орнатуға борыштар болар еді”, — деген екен.

Мәшһүр тарихшының осы сөзін дәл мынау салтанат тұсында саған да айтуды орынды санаймын. Сені жоғарыда аталған үш дастаның үшін де аялауға борышты болар едік. Жә, өзгелері ше? Балдырғанды баулудағы ширек ғасырлық мазасыз ізденіс еңбегің ше?

Айналайын Мұзафар! Мен қазақтың бір ақсақал шалы, батагөй атасы болып сені құшағымға қаусырып, халқымыздың алғысына бөлеймін. Жолыңа нұр жауғай! Кекселенген тұсың бұл. Биікке самға!

Ақ тілеумен Әбу ағаң (Сәрсенбаев). Желтоқсан айы, 1983 жыл.”

Ақын, әрі жазушы ретінде Әбуғали ағамыз өз замандастарына, оның жетістігі мен ізденістеріне үнемі жанашырлықпен қол ұшын беруге әрқашан даяр-тұғын. Шығармашылық еңбегі арқылы рухани қолғабыс тигізіп жатса, өзі танитын, тіпті танымайтын да азаматтардың ыстығына күйіп, суығына бірге тоңатын да ерекшелігі кімді болса да таң қалдырмай қоймайтын еді. Естелік кітапта профессор Қадыр Юсупов былай дейді: “Бір күні почта арқылы пакет келді. Кітап сияқты. Ашып қарасам, Жүмекеңнің жинағы — “Менің топырағым” атты өлеңдері екен, кітаптың бірінші бетінде мынандай жазу бар:

“Қадірлі ұлым! Ғылыми ізденістеріңе сәттілік тілеймін! Жүмекең ағаңның аруағы (бұл жерде белгілі ақын Жүмекең Нәжімедінов туралы), рухы қолдағай! Бүгін оның мәңгілік өмір сапарына аттанғанына сегіз жүз сексен тәулік! Ағаңды ұятқа қалдырмай, алғашқы ғылыми белестен сүрінбей өт те, кезекті шыңға дайындал!

Аталық мейіріммен Әбу Сәрсенбаев. 1.05.1986 жыл.”

Естелік-эссе ақын Әбуғали Сәрсенбаевтың бар болмысын жан-жақты жете тануға еріксіз оқырманын жетелей түседі де, өнер адамының ішкі жан дүниесі сырларымен қызықтырады, жебелей түседі.

Өмір шындығын жас кезінен-ақ сергек сезімталдықпен тануға оның бақылампаз жүрдек көңілі және бұл оның шығармашылық ерекшеліктерінің бірі болып, ақындық ғұмырының ұзақ жолында басты орын алады. Поэзия не проза саласында болсын әрқашан оны ар мен намысқа бастап отырған.

Одақ кезіндегі жалған тәуелсіздік қазақ елі, оның өнер қайраткерлері үшін қиын заманның бірі болды. Сөз бостандығы, азаматтық құқық тәртібі өрескел бұрмаланған, аяққа тапталған геноцид болмысын бастан кешіп, оған өзіндік ой-пікірмен көрінген, тұлғаланған азаматтарымыз қаншама! “Қарт ақын, жас прозаик” Әбуғали Сәрсенбаев қудалау, қуғын-сүргін көрген арыстарымыздың өкшесін басып, халқына адал қызмет етуге ұмтылды. Арыстардың маңдайына тиіп, табанына кірген шоғайна тікен — олар көрген қорлық, зұлмат тіршілігі әдебиетке келген жас талапкерлердің қадамына тұсау салып, талантының жарқырап көрінуіне кедергі-тосқауыл да болды. Әбуғали басқалардай атой салып қарсылық туын көтермесе де, өз шығармаларымен жойылуға бет алған халқының иығындағы ауыр жүгін көтерісуге кіріседі.

Шындықтың да шындығы, бостандықтың да бостандығы бар-ау, шамасы! Шынайы бостандық болған жерде оның халқы да мәдениеттіліктің озық үлгілерін бойына сіңіруі ауадай қажет. Міне, осы тұста көркемөнердің аса мәнді де әсерлі саласы — көркем әдебиетті тақырып, поэтикалық жағынан да біршама байытуға елеулі үлес қосқан ақын-жазушы Әбу (бұдан былай осылай атай береміз) Сәрсенбаевтың бай мұрасын типологиялық жолмен талдау жасауға ұмтылып, ағалар мұрасының пәрмені ауыр қиыншылықты қалай көтеріскенін тануға мүмкіншілік туады, тануымызды жалғастыра түсеміз. Ақын мұрасы — жиырмасыншы ғасырдың алғашқы ширегінен бастап, тоқсаныншы жылдарға дейінгі аралықтағы ұзақ шиырлы жолдың өмір шындығы, шындық баспалдақтары. Әбу әдебиетке келген шақта геноцидтің мемлекет көлемінде жүзеге асырылып жатқан кезі, әлем халықтары мұндай мемлекеттен теріс айнала бастаған-ды. Осындай жағдайда жасынан халық сөзінің құдіреті мен күшін жасынан жете таныған, халық жырына сусынын қандырған Әбу алғашқы қадамын өлең жазудан бастап, оны Биағаң — Бейімбет Майлин оқыған, ақынға сәт сапар да тілеген.

Көркем мәтін — мәдениетті танудың бірден-бір таптырмайтын шынайы жолы. Мәдениеттілік ең әуелі ақынның

әр өлеңіндегі сөйлеу мәнерінен көрініп, ілгері басқан сайын өзіндік ой толғамдарымен өрби береді. Олай болса, оқушының жеке адам ретінде қалыптасуына бүгінгі таңда Әбу шығармалары бастауыш мектептен бастап, он бірінші сыныпқа дейін, орта арнаулы мектептер, лицей, колледж, гимназия бағдарламаларында да, жоғары оқу орындарының тіл-әдебиет факультеттерінің әдебиет тарихы курстарында оқытылуы да — сол бір ақын туындыларының сапалы мінезге толы екендігі ізденімпаз оқырман қажеттілігін өтеу болып табылады.

Отызыншы жылдар әдебиетіміздегі орта буын өкілдері, әдебиет пен мәдениет, өнер майталмандары мен ақсақалдары — Дихан, Әбу, Қасым, Қалижан, Жұмағали, Мариям Хакімжанова, Қапан болсын — бұлардың бәрі қазақтың өлең өнерін әрқайсысы өзінше шеберлігімен жетілдірген ақындар (М. Қаратаев). Кеңес дәуірінде көркемөнер дамуы қазақ жерінде де болды. Ал онда әлем көркемөнеріндегі дәстүр жалғастығы неге ескерілмеді? Мұндай сұрақ-сауалдар қоюға өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдар аяғында — тәуелсіздікті жарияланға дейін мүмкіндіктер шамалы еді, оған тағы да өз зиялыларымыз бара алмады, бірлі-жарымды арыға барғысы келгендерге әңгіртаяқ ойнату кәдуілгі ертегідей жүйелі түрде жүзеге асырылатын-ды. Үміт болған өркениетке жүрексінушілік пен жатыпатарлық, керенаулық, бақталастық сойқандары өзімізді өзіміз орға жығуымызға итермелеп жатты, мұның өзі өркөкіректі экспансия адамдарына жарасып-ақ тұратын. Осындай заманда өнерге келген жастарды тұқыртып алу да, қорқытып еңбектету де түк емес-ті. Сонда да болса, өнерге келген азаматтар қайткенде халқыма адал қызмет етемін деген ойда болды. Әбу Сәрсенбаев та өзінің дүниеге келген туындыларымен бірге есейіп, бірге өсіп отырды. Шынында да, Әбекеннің Әбудариясы хақында айту — дәстүр мен жаңашылдық сипатында оның өсу эволюциясы, ондағы көркем поэтика өресімен, жеке адамға табыну зардаптары, ақындық, азаматтық парасаттылығы зерттеуіміздің негізгі темірқазығы. Көркем әдебиет халық өмірінің жанды айнасы болса, жоғарыда аталған ақын-жазушылардың шығармашылық өнерін әдеби процестің бүгінгі таңдағы жеткен жетістігімен қат-қабат қарастыру, ондағы өркениет өрнектерімен күресу түрлерін қазіргі өскен интеллектуальдық биіктіктен сарапқа салу, дамудың жалпы эволюциясы бірлігінде анализден синтезге көшу жолымен

нақты пайымдаулар жасаймыз, олардың дамуына ортақ құбылыстардың сырына қанықтырады, типологиялық жүйеде ой-түйінін анықтауға ұмтыламыз. Көпшілік жағдайда, бұл зерттеуімізде үшінші буын өкілдерінің жазу зердесіндегі тақырып ортақтығы, идеялық мұраттылықтың өзі де социалистік реализмге бағынып жататын-ды. Міне, солардың ішінде Әбу Сәрсенбаев шығармашылығы да бой көрсетеді. Типтік нысана оның бағыт-бағдарына сай жеке адамды дәріптеу, шығарма кейіпкерін жағымды, жағымсыз деп айдар тағып атойлап жаттық. Бұдан Әбу Сәрсенбаев та шет қала алмады. Алайда оның поэзия, проза, драма саласындағы еңбектері, шынында да, өз үні, өз бояуы, сыры мен қыры бар дүниелер. Ақынның өркениетке ұмтылу баспалдақтарының мәдени дамуы мен жетілуі — оның ізденуін жете тану жолымен де белгілі болғаны абзал. Сондай-ақ шығармашылық өнерге баға бергенде, бүгінгі күн биігінен қараумен талдаудың типологиялық үлгісін де ескеруге тиіспіз. Біз осы ойымызды көпшілік жағдайда Әбу Сәрсенбаев шығармашылығына талдау жасау жолымен жүзеге асырып, шынайы шындық сырын ашуға ұмтылыс жасаймыз.

Отызыншы жылдар Одақ көлемінде “социализм” өз дегенін істетіп, халықты қырып-жою саясаты сталинизм нәтижесінде гүлденіп тұрған жағдайда прогресшіл адамзат халықаралық фашизмді жеңуге күрес жүргізіп жатқан кез еді. Өркениет тағылымы үкімет басына келген фашистердің өресінің тар екендігіне бастап, олармен жалпы күрес әлемдік сипат алған-ды. Одақта фашизмге қарсы күрес, әсіресе қырқыншы жылдары өрши түсті. Әбу — әдебиет майданына келгенде осындай жағдай бар еді. Өршіген фашизмді жеңуге деген пафос — азаматтық адамгершілік мұратын қарсы қояды. Ал сол адамзатқа ғұмырлық жәйт — бүгін де халқымызға ауадай қажет әрі пайдалы. Мұның өзі бүгін де қаншама нарық қысымының жағдайында өмір сүрсек те, баршамызға қажеттіліктердің бірі. Әдебиеті жоқ, мәдениеті жоқ елдің келешегі де жоқ. Біз, қазақстандықтар, құдайға шүкір, халықаралық жағдайда басқалармен терезесі тең, қатар тұра алатын биікке де жақындап келеміз. Кешегі Кеңестік тірлік елімізді біржақты даму жолына түсіріп, робот дәрежесіне дейін тек айтқанды орындайтын бағдарлама жасап, баршамызды мөңгүрттік дәрежеге әкелгені, шынайылықтан гөрі жалғандыққа, әсіре қызылдыққа, даурықпа желөкпелікке үйреткен болса, қазіргі

ғылымның барлық саласындағы кезек күттірмейтін міндеттердің бірі — осындай жолдан арылу, шын мәнінде, өмір сүруге, кедергі-тосқауыл атаулы қиыншылықтардан шығу жолын қарастыру, барымызды бардай, жоғымызды жоқтай көрсете біліп, ұрпаққа интернационалистік патриотизмді насихаттау, әдеби туындылардың барлығын да бір өлшеммен сызып тастамай, ойы бар, айтары бар, ізденісі бар, ашық күреске шықпаса да, іштей наразылығымен ұрпағына өз пайдасын келтіруге ұмтылған сөз шеберлеріне объективті баға беру, кемшілігін де көрсете отырып қана өнердегі бар болмысырына талдау жасай аламыз.

Адам баласының ақыл-ойы ұшан-теңіз. Әбу Сәрсенбаев шығармаларының поэтикасы, сөз жоқ, дәстүр мен жаңашылдық тұрғысында ұлттық әдебиетіміз бен мәдениетіміздің әлемдік көркемөнер үрдісімен де өзара ықпал-әсері арқасында жетіле түсіп, дамыды, өркен жайды. Әбу кейіпкерлерінің келбеті де дамуда болды.

Ақын-жазушы болмысы жалпы адамзаттық мәдениетпен қоян-қолтық қабыса, өзінің әдебиеттану ғылымының ішкі мазмұнын байытады. Сондықтан да Әбу Сәрсенбаевтың шығармашылық еңбегін методологиялық жағынан тарихи хронологиялық негізде танып-біліп, оның эстетикалық биік мұраты, поэтикалық шеберлігі мен тек оның өзіне ғана тән ерекшеліктері — осы еңбектің кіндік ой өзегі болмақ.

Бүгінгі таңда зерттеушілік өнер ақын-жазушы стилі мен поэтикасына, әдеби-мәдени жұғыстарына, кейіпкер келбеті, мінез бітісіне, оның даму эволюциясына тоқталуда әлемдік биік талап, биік талғам тұрғысында қарап, жеке адамға табыну мен қуыршақ “социализм” адамдарын суреттеу мәнін ашу талабын алға қояды, соны шешуге ұмтыламыз. Одақ кезіндегі көп ұлтты Кеңес әдебиетінің даму, өзара байланысу өрнектері, оған халық әдебиеті әсерлері мен саясат сойқандары, жасандылығы тұсындағы эстетикалық талғам биігі қалай көрініс бергендігінің сырын ашу, ұрпаққа оның бар болмысы себептерін дәлелдеуге ұмтылу да тұжырымдама негізі болмақ. Көркем әдебиеттің мазмұны мен сапасы, даму процесі дәстүр, жаңашылдық пен поэтикалық шеберлік мәселелерімен де тығыз байланысты. Бұлар өзара бірліктегі диалектикалық ұғым. Бұл проблемалардың мазмұны мен болмысын жалпылама түсіндіруден гөрі жеке шығармашылықты нақтылы талдау жолымен барып, ой қорытындысын шығару — әдебиеттегі

реализмнің халықтық бағытын айқындайды, шынайы суреттейді. Сонымен қатар, шығармашылық стилі қалыптасқан өнер адамының әдебиетке әкелген өзіндік қолтаңбасын дұрыс ұғынуға көмектеседі де, қатыгез заманның тарихи бейнесін анықтауға септігін тигізеді де!

Қандай ақын-жазушы болмасын жаңалыққа ұмтылады. Жаңалық дәстүрді өз бойына дарытып қана қоймай, алға жылжуда, ілгері басуда сапалық игіліктерге тап боламыз. Бірақ бұл әр жазушыда әркелкі. Әбу шығармаларындағы сөйлеу мәдениеті тіпті өз алдына дербес зерттейтін сала, оқырманға үлгі болар көп өрнектер жеткілікті. Сөйлей білуге үйренуде ұлттық дәстүр ерекшелігі, ауызша, жазбаша сөйлей білу машықтары бүгінгі таңда да баршамызға ауадай қажет.

Әбу Сәрсенбаев шығармалары хақында ғалымдар мен жазушылар, ақындар кезінде өз пікірлерін білдіріп, тиісті бағасын беріп отырды. Күні бүгінге дейін шығармашылық ерекшеліктерін тілге тиек етіп, байсалды ой-пікірлер айтылып, зерттеу жұмыстарының негізгі объектісі де болып келеді. Сондай ғалымдардың көшбасында академик Қажым Жұмалиев, классик жазушы, академик Мұхтар Әуезов, академик жазушы Сәбит Мұқанов, зерттеуші ғалымдар М. Сильченко, М. Қаратаев, Т. Нұртазин, З. Ахметов, Ә. Тәжібаев, А. Нұрқатов, Х. Әдібаев, М. Базарбаев тағы да басқа көптеген әдебиетшілер бар¹.

Көркемөнерде өткен ғасырдың алпысыншы жылдары, шынында да, “алтын ғасыр” болды десе, алтын ғасыр (Темірхан Медетбек) ретінде көркем әдебиетке лек-лек боп жас таланттар, зерттеушілер келе бастады². Жекелей ақын-жазушылардың шығармашылық еңбектері хақында да зерттеу жұмыстары жедел қолға алынып, оқырмандар қауымы сусындарын қандырып жатты. Мұның өзі кездейсоқтық емес белгілі бір заңдылықтан туындаған құбылыс-ты. Өйткені тарихта жеке адамға табыну зардаптарына баға беріліп, (ол кезде Коммунистік партияның ақ дегені алғыс, қара дегені қарғыс-тұғын және осы партияның жиырмасыншы съезінде Н. С. Хрущев Сталиннің ел басқару

¹ Қ. Жұмалиев. Стиль-өнер ерекшелігі, А., 1966: М. Әуезов. Әр жылдар ойлары, А., 1959: С. Мұқанов. Өсу жолдарымыз, А., 1960: Т. Нұртазин. Шеберлік туралы ойлар, А., 1964: С. Сейітов. Қырық жыда, А., 1957: Х. Әдібаев. Уақыт және суреткер, А., 1967 жыл, т.б.с.

² Темірхан Медетбек. Асқарлар алыстан көрінеді, “Егемен Қазақстан”, 1997 жыл, сегізінші тамыз.

тұсындағы заңсыздықтарын, жеке адамға табыну зардаптарын жариялап, жазықсыз жазаланғандар ақтала бастаған еді), ел ішіндегі репрессияға ұшырағандар еңбектері қалың оқырманның оқуына мүмкіндіктер беріліп, халық жаңа бір серпілістерге аяқ басқан-ды. Мұның өзі қазақ халқы үшін де орасан зор пайдасы болды, нәтижеде отызыншы жылдарда жазықсыз ұсталғандар ақталып, өнерге құштар топ-топ таланттардың келуі басталды. Сондықтан да белгілі ақын Темірхан Медетбектің бұл кезеңге “Алтын ғасыр” деп айдар тағуы шындыққа жанасымды, көкейге қонады. Күллі көркем-өнердің әр саласында жаңалыққа ұмтылу, ең әуелі өзінің өткеніне мейірін қандыру, жас таланттардың өнер өрінде қанат қағуына мүмкіндіктер бергізеді.

Иә, бұл процесс әлі де жүріп жатыр, бірақ соңғы он жылдықта өркениетке ұмтылудың тағы да бір жаңа серпіні экономикалық жағынан нарықтық, базарлы экономикамен ұласып, мәдениетке көзқарас әуелі қаражатпен мөлшерленіп, шөмішке қараған заман туды. Бірақ әдебиет өлген жоқ, оған деген қамқорлық та жоқ емес, там-тұмдап болса да бар. Міне, осындай алтын ғасыр дейік, әйтеуір жиырмасыншы ғасыр соңында А. Байтұрсынов, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов, М. Дулатов, Ш. Құдайбердиев т.б. шығармашылық еңбектерін оқуға мүмкіндік алдық. Сондай-ақ М. Әуезов, С. Мұқанов шығармашылығы, Ж. Саин, Ә. Тәжібаев, Қ. Бекхожин, Ә. Нұрпейісов т.б. ақын-жазушылар еңбектері де зерттелініп, ол зерттеулер жеке-жеке кітап боп жарық көрді, қалың оқырмандар қолына да тиді.

Әдебиет пен мәдениет өмірінде аталған ақын-жазушылар өмірнамасының зерттеу объектісіне айналып, олардың шығармашылық еңбектерінің оқырман қолына тиюі де егемен болғандық белгісі ретінде көркемөнер мазмұнын байытпа түсті, түрік халықтары өркениетін терең тануымызға да кең жол ашты. Тарих беттерін парақтаған сайын түбі бір туысқан халықтардың ежелгі мәдениет сырларына қаныға бастадық. Ғалым Рахманқұл Бердібайдың “Байқалдан Балқанға дейін”, “Ежелгі мәдениет күәлері” атты еңбектері, міне, осындай игілікті істердің бірі.

Көркемөнер туындыларын зерттеуде бүгінгі таңда осы салада қалыптасқан игілікті амал-тәсілдерді жан-жақты пайдалануға тиіспіз. Типологиялық ізденуге баруда хронологиялық тұжырым қоғамдық ғылымдар саласындағы, әсіресе

мәдениеттану, саясаттану жетістіктерімен өзара байланыстылықта, бірлікте қарастырылуы көркемөнер заңдылықтарына қайшы келмейді, керісінше, бірін-бірі толықтырады. Олай болса, әдебиеттану ғылымында да зерттеу мазмұны тек поэтикалық ерекшелігін ашу ғана емес, сонымен бірге жалпы танымдық пәлсафа болмысын қатар алып қарастыруымыз, сол арқылы түрік халықтары тарихындағы ақтандақтар мазмұны нақтылана түскені абзал. Әдебиеттануда қазақ әдебиетінің орта буын өкілдерінен С. Ерубәев, С. Шәріпов, Қ. Аманжолов, А. Тоқмағанбетов, Т. Жароковтардың шығармашылық еңбектерінің әдебиеттік тұрғыдан зерттелінуі де, Әбу Сәрсенбаевтың да еңбектерін ғылыми, әрі әдеби және тарихи, әрі пәлсафалық тұрғыдан көпшілікке кеңінен таныстырудың орындылығын алға қояды.

Міне, осындай жағдайда Әбу Сәрсенбаевтың шығармашылық еңбектерін зерттеу қажеттілігі артып отыр. “Жеке жазушы туралы айту, — дейді М. Шолохов, — бұл әдебиет туралы айту деген сөз, себебі біздің бәріміз көркем ой мирасы жөнінен де, әдеби дәстүр жөнінен де бір-бірімізбен байланыстымыз. Біз, жазушылар, жеке буындардан құралатын тұтас бір тізбек тәріздіміз”. Расында да, өмірдің өзі осының ақиқаттығын дәлелдеп, өзара әдеби байланыс сырына сізді бастап отырады, зерделеу ауқымын тарылтай, оның өрісіне де әсер етеді, өң береді. Жеке шығармашылық қайраткерлердің туындыларын талдау барысында оның өткен өмір жолы, дүниетанымдық көзқарасы, диалектикалық түсінігі сол заманның болмыс шындығымен қатар алынып, тарихи, типологиялық тұрғыдан өзіндік ерекшеліктері анықталады, сол жолда айтылар пікір де, тұжырым да, ой байсалдылығы да түйінделеді. Жазушы не ақынның өзіндік ерекшелігін білу үшін, оның мұраттық бағыты мен өскен ортасы, жүрек лүпілі мен өзіндік үні, өмір белестері, дәстүр жаңалығы, шеберлігі айқындалып, шеберлік мазмұны нақтыланады. Әдебиеттану ғылымының бүгінгі таңдағы келелі мәселерінің бірі, міне, осы. Әбу Сәрсенбаев шығармашылығы туралы зерттеуімізде осы мәселелерді басшылыққа аламыз. Қазақ әдебиеті тарихында реализм іздері жиырмасыншы ғасырда және үстіміздегі уақытта қалай өркен жаюда? Оның қазақ әдебиетіндегі өзіндік өрнектері қандай? Оның әр жылдардағы көріністері мен айырмашылықтары, қалыптасу, даму эволюциясы қай деңгейде болды? Міне, осы аталған сұрақ-сауалдарға жауапты Әбу

Сәрсенбаевтың шығармашылық еңбектерін оқу жолымен жауап табуға әбден болады. Сондықтан да негізгі айтар ойымыз да Әбу Сәрсенбаев еңбектері жөнінде болмақ.

Көркемөнерде бүгінгі таңда типологиялық зерттеуге бару — қажеттілігіміз. Кеңес Одағы кезіндегі күллі мәдениет, әдебиет, өнер болмысы заман талабына сай қатал цензурадан өтіп, жазушы еркіндігіне тұсау салынды. Жиырма-сыншы ғасырдың 90-ыншы жылдарына дейінгі әдебиеттегі осы бір ерекшелік, сөз жоқ, Әбу Сәрсенбайұлының шығармашылық еңбектерінде барынша орын алып, жеке адам дәріптелінді, кейіпкерлер мінезі қолдан жасаланып, қуыршақ “социализмнің” талабына қызмет етті. Көркемөнерімізге отызыншы жылдары келген жас таланттар өкілдеріне бұл ерен құбылыс болды. Шындықты айту — өрескелдік деп танылып, бейнелеу айшықтары да бірегейлікке бой ұрды. Осы тұрғыдан алғанда, қазақ кеңес әдебиетіндегі ойды әр түрде жеткізуге де ұмтылу символ ретінде де байқалып қалып отырды. С. Сейфуллиннің “Қызыл ат” дастанын айтсақ, бұған мысал бола алады. Сондықтан да осы тұста көркемөнерде де әдебиеттегі сияқты ой еркіндігі хақында айту мүмкін емес-ті. Әбу Сәрсенбаевтың “Жазылмаған дастан” атты еңбегі жеке адамға табыну, геноцид заманының тарихи көркем шындығы да! Типологиялық түрде іздену арқылы түбі бір туысқан халықтар әдебиеті мен мәдениетіндегі табиғи жақындықты, іздену, күресу барысындағы табыстар мен кемшілік-олқылықтарды да айнытпай табуға болар еді. Ойды бүркелемей айту амалдары мен тәсілдері жақындығы, қам көңіл қарсылық сипаты — бәрі, бәрі де айтылмыш әдіске жауап бере алады...

...Күншығыстан таң келеді — мен келем,
Таң келеді, мен келемін — пайғамбар.
Мен — Күн ұлы, көзімде Күн нұры бар,
Күннен туған, Гуннен туған пайғамбар.

(М. Жұмабаев)

Классик ақынның “Жер жүзіне нұр беремін, Күн берем” — метафоралық иірімдері — шынайы сенімділік болмысының санадағы шындығы дерсің!

Зерттеу өнері саласында айтылған пікірлеріміз Әбу Сәрсенбаевтың шығармашылық еңбегін өзара диалектикалық бірлікте монографиялық тұтастықта қарастыруды алға қояды. Әбу Сәрсенбаев шығармашылығына жүйелі зерттеу, зерде-

леу — әдебиеттану ғылымы үшін де ауадай қажет. Бұған дейінгі ат үсті, сөз арасында, мерейтойлар қарсаңында айтылған пайымдаулар мен пікірлер, жеке мақалалар ақын-жазушының шығармашылық еңбегінің панорамадық көрінісін бере алмайды, толық зерттеу айнасы да бола алмайды. Сондықтан да ақын-жазушы, әдебиетіміздің ақсақал қайраткері жөнінде айту да өркениетке ұмтылған мәдениеттіліктің бір көрінісі болмаққа керек.

Әбу Сәрсенбаевтың шығармашылық еңбегін оқу арқылы әрбір саналы азамат өз халқының адал ұлы, шынайы патриоты болу сезіміне бөленеді, ал оның шығармалары жөніндегі ой-пікірді ақыл таразысына салу арқылы қазақ халқының көркем-өнеріне өзіндік үлес қосуға ұмтылған ұлымен танысады, мәдени, әдеби талғамына жауап берерлік рухани азыққа кезігеді. “Ұлттық бейне (характер) әр шығарманың ішінде әр түрлі болады, ол қайталамайды. Өйткені, шығарушылық психология өзі де әр шығарма тұсында өзгеріп, үдеп отыратын психология. Ол өз айналасындағы тірліктің, болмыстың және қоғам өмірінің өзгеруіне, өрлеуіне байланысты қоса өзгеріп отырады. Жазушыдағы көңіл-күйдің өзі де ортасының мәдени тіршілігіне, өндіріс еңбек табысына байланысты алған сезіміне неше алуан тірлік берген қуат-нәрден құралып қалыптасады. Осылайша талдағанда эстетикалық ерекшелік дегеніміз — тіл ғана емес, кең мағынада алынған ұлттық стиль болады. Ол өзі ұлттық бейне ретінде — адам, екінші — ұлттық сөздік шеберлік ретінде — ақындық стиль болады” (Мұхтар Әуезов).

Әлем әдебиетінің классигі, жазушы М. Әуезов пікірінің Әбу Сәрсенбаевтың шығармашылық еңбегіне тікелей қатысы бар. Сол себепті де зерттеу кезінде М. Әуезовтың жоғарыдағы шығармашылық психология туралы пікірін басшылыққа аламыз. Әбу Сәрсенбаевтың шығармашылық өнерінің баспалдақтарын, өсу эволюциясын, ерекшелігін, поэтикасын, мүмкіндігінше, поэзиядағы жетістіктерін анықтау, дәлелдеу жолымен монографиялық зерттеуіміздің мазмұны айқындала түспек. Бұл еңбекте ақын-жазушының алғашқы туындыларынан бастап, лирикалық үнділік өрісін әдеби жанрлары тұрғысында лирикалық, эпикалық поэзиясын және прозалық дүниелерін дербес қарастыруды жөн көрдік.

“Ә. Сәрсенбаев — поэзия, проза және драматургия жанрлары саласында қажырлы еңбек еткен суреткер. Оның қай жанрдағы шығармасын алсақ та, бір-бірімен байланысып,